BOBORAHIM MASHRAB G‘AZALLARIDAGI TIMSOLLAR TIZIMINI KONSEPTUAL XARITA YORDAMIDA O‘RGATISH (10-11-SINFLAR MISOLIDA)

Abdug‘afforova Gulhayo Abdurashid qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.23973131***

Annotatsiya. *Maqolada Boborahim Mashrab g‘azallaridagi timsollar tizimini 10-11-sinf o‘quvchilariga o‘rgatishda konseptual xaritadan foydalanish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Nafs, kibr, ko‘ngil kabi timsollarning o‘zaro bog‘lanishi «Hanuz» radifli g‘azal misolida xaritaga tushirilib, uch bosqichli dars tuzilmasi va baholash mezonlari taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *Boborahim Mashrab, timsol, konseptual xarita, g‘azal, adabiyot ta’limi, 10-11-sinf.*

Аннотация. *В статье рассматриваются пути использования концептуальных карт при обучении учащихся 10-11 классов системе символов в газелях Бобораҳима Машраба. Связи между символами «нафс», «кибр», «сердце» показаны на примере газели с радифом «Hanuz»; предложены трёхэтапная структура урока и критерии оценивания.*

Ключевые слова: *Бобораҳим Машраб, символ, концептуальная карта, газель, преподавание литературы, 10-11 классы.*

Annotation. *The article examines how concept maps can be used to teach grade 10-11 students the system of symbols in Boborahim Mashrab’s ghazals. Relations among symbols such as the self (nafs), pride (kibr) and the heart (ko‘ngil) are mapped using the ghazal with the refrain “Hanuz”, and a three-stage lesson structure and assessment criteria are proposed.*

Keywords: *Boborahim Mashrab, symbol, concept map, ghazal, literature education, grades 10-11.*

Boborahim Mashrab ijodi 10-sinf va 11-sinf «Adabiyot» darsliklaridan joy olgan, ammo o‘quvchi uchun uning g‘azallari oson emas. Qiyinchilikning bir qismi til bilan, katta qismi esa timsollar tizimi bilan bog‘liq: ko‘ngil, nafs, kibr, ishq kabi so‘zlar g‘azalda oddiy ma’nosida emas, tasavvufiy ma’noda ishlatiladi. O‘quvchi so‘zning lug‘aviy ma’nosini topsa ham, uning boshqa timsollar bilan bog‘lanishini ko‘rmasa, g‘azal ma’nosi ochilmaydi.

Maqolaning maqsadi shu bog‘lanishni ko‘rinadigan qilish uchun konseptual xaritadan foydalanish yo‘lini «Hanuz» radifli g‘azal misolida ko‘rsatish va uch bosqichli dars tuzilmasini taklif etishdir. Mashrabni maktabda o‘rgatishga oid mavjud ishlar lafziy san’atlar yoki biografiya kabi alohida jihatlarga qaratilgan timsollar tizimini xarita bilan o‘rgatish masalasi alohida ko‘rilmagan.

Timsollar tizimi va uni o‘rganishning qiyinchiligi

A.Tursunov Mashrabning «Hanuz» radifli g‘azalini tahlil qilib, unda nafs, kibr, Azozil va Qorun obrazlari, dunyo va hirs, lutf hamda ko‘ngil tushunchalari o‘zaro bog‘lanib, o‘zlikni anglash yo‘lini tashkil etishini ko‘rsatadi; badiiy vosita sifatida antiteza, ishora va talmeh qayd etiladi. G.K.Masharipova esa shoirning ilohiy ishqni kapalakning shamga intilishi singari majoziy obrazlar

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

orqali ifodalashini yozadi. D.Hamroyevaning tadqiqoti shoir g‘azallari poetikasini ma’no, obraz va istiloh nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi, U.Qo‘ziyev tasavvufiy leksikani mavzuviy guruhlarga ajratadi. Bu tadqiqotlardan o‘qituvchi uchun muhim xulosa chiqadi: timsol yakka holda emas, tizim sifatida ishlaydi. Masalan, kibr yo‘lga to‘siq sifatida Azozil va Qorun qismati bilan birga eslanadi, nafs bilan kurash esa kamtarlik va ko‘ngilni dunyodan uzish bilan bog‘lanadi. An’anaviy darsda esa timsollar ketma-ket izohlanadi va o‘quvchi ular orasidagi aloqani o‘zi tuza olmaydi.

Konseptual xarita nima uchun mos keladi

J.Novak va A.Kanyas konseptual xaritani tushunchalar va ularni bog‘lovchi so‘zlar (“sabab bo‘ladi”, “qarshi turadi”) orqali tuzilgan sxema deb ta’riflaydi; xarita bitta fokus savolga javob beradi va tushunchalar orasidagi bog‘lanish aniq ko‘rinadi. Timsollar tizimi shunday tuzilmaga ega bo‘lgani uchun xarita g‘azalni tahlil qilishga qulay vosita bo‘ladi. Pedagogik asos uchta. Birinchidan, R.Mayerning multimedia nazariyasiga ko‘ra tasvir va so‘zning birgalikda berilishi foydali bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, J.Swellerning kognitiv yuk nazariyasi mumtoz matnning o‘zi yuqori yuk bo‘lgani uchun ortiqcha bezakdan qochishni talab qiladi: xaritada bir vaqtda 7-8 tushunchadan ko‘p bo‘lmagani ma’qul. Uchinchidan, L.Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi g‘oyasiga ko‘ra o‘qituvchi avval tayyor xaritaning bir qismini beradi, keyin o‘quvchi uni mustaqil to‘ldiradi.

«Hanuz» g‘azali misolida uch bosqichli dars

Dars matnni o‘qishdan boshlanadi: o‘quvchi xaritaga o‘tishdan oldin g‘azalni ovoz chiqarib o‘qiydi va dastlabki taassurotini aytadi, chunki matn bilan shaxsiy uchrashuv texnologiyadan oldin bo‘lishi kerak. Keyin dars uch bosqichda davom etadi (1-jadval).

1-jadval. Timsollar xaritasi bilan uch bosqichli dars

Bosqich	O‘quvchi faoliyati	Vosita va natija
1. Tayyorlov	Noma’lum so‘zlarni lug‘atdan topadi; fokus savol beriladi: «Lirik qahramon nima uchun o‘zini “hali ham” tanqid qiladi?»	Elektron izohli matn; tushunilgan so‘zlar ro‘yxati
2. Xarita tuzish	Guruhda nafs, kibr, Azozil, Qorun, dunyo va hirs, ko‘ngil tushunchalarini aniqlaydi va bog‘lovchi so‘zlar bilan ulaydi	Onlayn doska yoki qog‘ozdagi xarita
3. Talqin	Xaritaga tayanib g‘azal g‘oyasini yozma yoki og‘zaki ifodalaydi, kamtarlik haqidagi fikriga munosabat bildiradi	Qisqa yozma talqin yoki audio fikr

Misol uchun, guruhlardan biri «kibr - Azozil va Qorun qismati» bog‘lanishini, boshqasi «nafs bilan kurash-kamtarlik» bog‘lanishini chizadi; so‘ng guruhlar xaritalarini solishtiradi. Bunda o‘quvchi tayyor javobni emas, bog‘lanishning o‘zini izlaydi. Raqamli vosita faqat xaritani birgalikda tahrirlash

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

va saqlashga xizmat qiladi, g‘azalni o‘qish o‘rnini bosmaydi. Internet bo‘lmagan sharoitda xarita qog‘ozda tuziladi.

Baholash

Xarita topshirig‘i eslab qolishdan yuqori bosqichlarni, ya’ni tahlil va yaratishni qamrab oladi. Baholashda to‘rt mezon taklif etiladi: tushunchalarning to‘g‘ri tanlanishi, bog‘lovchi so‘zlarning aniqligi, xaritadagi bog‘lanishlarning matn bilan asoslanishi va talqinning mustaqilligi. Har bir mezon uch darajada (yuqori, o‘rta, quyi) baholanadi. Taklif etilgan tuzilmani o‘quv yili davomida emas, bir chorak ichida sinab ko‘rish mo‘ljallangan: bu «Hanuz» kabi bir necha g‘azalni qamrab oladigan qisqa muddatli sinov uchun yetarli.

Mashrab g‘azallaridagi timsollar yakka emas, o‘zaro bog‘langan tizim sifatida ishlaydi, shu sababli ularni konseptual xarita yordamida o‘rgatish maqsadga muvofiq. «Hanuz» g‘azali misolida taklif etilgan uch bosqichli tuzilma (tayyorlov, xarita tuzish, talqin) o‘quvchini tayyor javobdan bog‘lanishlarni mustaqil izlashga olib keladi. Taklifning samaradorligi bir chorak davomida o‘tkaziladigan tajriba-sinovda tekshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayeva Z.I., Djalilov K.Q. Adabiyot: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. 2-qism. - T.: Respublika ta’lim markazi, 2024. - 168 b.

2. Adabiyot: umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 11-sinfi uchun darslik. – T., 2026. (elektron nusxa: https://infoedu.uz/darsliklar/11/11-sinf-adabiyot; murojaat sanasi: 02.11.2026)

3. Abdiyev R.A. O‘rta maktablarda Mashrab g‘azallari misolida lafziy san’atlarni o‘rgatish // Educational Research in Universal Sciences. - 2023. -№8. - B.103-108.

4. Abdullayev K.A. Boborahim Mashrab tarjimai holini o‘rgatishda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish // NamDU ilmiy axborotnomasi. –2021. №5. - B.522-529.

5. Tursunov A. Mashrab she’riyatida o‘zlikni anglash yo‘li // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. - 2021. - Vol. 1, Issue 9. -B. 189-196.

6. Masharipova G.K. Boborahim Mashrab ma’naviy merosi va manbalar tahlili // “The Role of the Written Heritage of Eastern Thinkers in Scientific, Philosophical, and Spiritual Thought” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. - Oriens.uz, 2026. -6(22)-son. -16–20-b.

7. Hamroyeva D.Yu. Boborahim Mashrab g‘azallari poetikasi (Ma’no, obraz va istiloh misolida): Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi avtoreferati. -T., 2004. - 23 b.

8. Qo‘ziyev U. Mashrab she’riyatiga xos tasavvufiy leksikaning mavzuiy guruhlari // Til va tarjima muammolari. -T.: Fan, 2007. – 125-127-b.; Mashrab g‘azallarida “haqiqat” tasavvufiy istilohi. – Namangan, 2006. – 324-326-b.

9. Novak J.D., Cañas A.J. The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct and Use Them: Technical Report IHMC CmapTools 2006-01. - Pensacola, FL: Florida Institute for Human and Machine Cognition, 2006.

10. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. – New York: Cambridge University Press, 2009. -304 p.

© Qo‘qon davlat universiteti | O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi
© “Smart Quill Publishing” nashriyoti | www.smartquillpublishing.uz

11. Sweller J. Cognitive load during problem solving: Effects on learning // Cognitive Science. -1988. - Vol. 12, No. 2. - P. 257-285.

12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. - 159 p.

13. Rosenblatt L.M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. -Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978. - 186 p.

14. Abdulla Jabbor. Mashrab asarlari uchun lug‘at va izohlar. – Farg‘ona, 2010. - 247 b.

15. Anderson L.W., Krathwohl D.R. (eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. -New York: Longman, 2001. -352 p.

© **Qo‘qon davlat universiteti** | **O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi**
© **“Smart Quill Publishing” nashriyoti** | **www.smartquillpublishing.uz**